

O'ZBEK SHE'RIYATIDA BARMOQ VA ARUZ VAZNINING QO'LLANISH XUSUSIYATLARI (RAUF PARFI IJODI MISOLIDA)

*Begamova Dilafruz Xolmurzayevna, Termiz davlat universiteti
mustaqil tadqiqotchisi*

FEATURES OF THE USE OF BARMAK AND ARUZ METERS IN UZBEK POETRY (ON THE EXAMPLE OF RAUF PARFI'S WORK)

*Begamova Dilafruz Holmurzaevna, Independent researcher at
Termez State University*

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СИСТЕМЫ БАРМАКА И АРУЗА В УЗБЕКСКОЙ ПОЭЗИИ (НА ПРИМЕРЕ ТВОРЧЕСТВА РАУФА ПАРФИ)

*Бегамова Дилафруз Холмурзаевна, независимый
исследователь Термезского государственного университета*

<https://orcid.org/0009-0003-7180-5041>

e-mail: begamova@mail.ru

Annotatsiya: Maqolada shoir Rauf Parfi she'riyatining tasvir imkoniyati keng va rang-barangligi, jozibador ohanglarga ega ekanligi, his-tuyg'ular, ruhiy kechinma va ko'ngil olamining poetik fikr-mulohazalari bilan uyg'unlashgan ijod namunasini barmoq va aruz vazni orqali ifoda etganligi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: ohang, so'z sehri, sillabik, metrik, sillo-tonik, tonik, barmoq, aruz.

Abstract: In the article, the poet Rauf Parfi points out that poetry has wide and colorful possibilities of imagery, that it has attractive tones, and that it expresses the pattern of creation combined with the poetic opinions of the soul, emotions, and the soul through barmak and aruz meters.

Key words: melody, word magic, syllabic, metric, syllo-tonic, tonic, barmak, aruz.

Аннотация: В статье анализируется широкий и красочный диапазон образов в поэзии поэта Рауфа Парфи, его притягательная мелодика, а также выражение им творческого образа, сочетающего эмоции, духовные переживания и поэтические размышления о внутреннем мире через систему бармака и аруза.

Ключевые слова: мелодия, магия слова, слог, метрика, силло-тонический, тоника, бармак, аруз.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Ma'lumki, she'r ohang bilan izchil tartibga solingan hayajonli va ritmik nutq sifatida insonning his-tuyg'ulari, ruhiy kechinmalari ifodalovchisidir. Tarixchi olim, tazkiranavis ijodkor Mutribiy Samarqandiyning "Tazkirat ush-shuaro" asarida keltirilishicha: "She'r so'zining lug'aviy ma'nosi "topmoq" va "bilmoq"dir. Shu jihatdan shoirni "biluvchi va topuvchi" deb ataydilar. Chunki shoir boshqalar topa olmaydigan sara so'zlarni topadi va ular tizimiga o'zgalar eplay olmaydigan darajadagi shaklni beradi. Istiloh sifatida "she'r"

so'zi ma'no, vazn va qofiyaning hamohang kelishini anglatadi. Chunki yaratuvchisi ularni ana shu bir-biriga bog'liqlik asosida shakllantiradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). Rauf Parfi she'riyatining tahlili masalasida ijodkorlarimizdan Rahimjon Rahmat, Yuldosheva U., Tojiyev X., Fayzullayeva O., Sodiqov B., Fayzullayeva O., Quronov D.lar an'anaviy o'zbek she'riyatining qoidalari va o'ziga xos uslublar haqida fikr yuritiladi. Maqolada ilmiy tadqiqotning analiz, sintez,

qiyoslash kabi metodlari va ilmiy-nazariy tamoyilidan foydalanilgan.

MUHOKAMA

(ОБСУЖДЕНИЕ/DISCUSSION). Shoir Raif Parfi “Ko‘zimga to‘qinar malolat, tuman” deb boshlanuvchi 1976-yilda yozilgan she‘ri barmoq vaznining mukammal namunasi sifatida 11 bo‘g‘in (6+5 turoqlanish)dan iborat. An‘anaviy 11 bo‘g‘inlik mazkur she‘rda ritm misralardagi bo‘g‘inlarning miqdori jihatdan ma‘lum bir tartib bilan takrorlanib, turoqlarning miqdori va tartibi, bandlarining bir xillikda takrorlanishi asosida badiiy mukammallik yuzaga kelgan:

6 - 5

Ko‘-zim-ga to‘-qi-nar / ma-lo-lat, tu-man, /

6 - 5

Chek-siz-lik qo‘y-ni-da / ya-lan-g‘och su-kut. /

6 - 5

Ru-him-da mu-al-laq / jim-lik be-za-bon - /

6 - 5

Ne-ki o‘t-kan bo‘l-sa, / bar-cha-sin u-nut / [2].

Ma‘lumki, barmoq vaznida bo‘g‘inlar muayyan guruhlarga ajratilishi orqali yuzaga keluvchi ritmik bo‘lak “turoq” deb nomlanadi. Stopa, ya‘ni turoq vazifasiga ko‘ra aruz vaznidagi ruknga o‘xshash vositadir. Yuqoridagi har bir misrada 11 tadan bo‘g‘in bo‘lib, ular ikki guruhga ajralishi orqali turoq hosil bo‘lgan. Birinchi guruh 6, ikkinchi guruh esa 5 bo‘g‘indan tashkil topgan. Misralardagi turoqlarning miqdori (ikki guruhga ajralganligi) va takrorlanish tartibi 6+5=11 natijasida 11 lik turkum paydo bo‘lgan.

“Vazn she‘r tizimi qonuniyatiga asoslangan holda aniq bir she‘rning o‘lchovini bildiradi. Masalan, aruz she‘r tizimi qisqa va cho‘ziq hijolarning muayyan tartibda takrorlanishiga asoslanadi, vazn esa takrorlanishning konkret she‘rdagi tartibini belgilayotgan o‘lchovini bildiradi”[4]. Vazn she‘rda o‘z vazifasini ritm, band, qofiya unsurlari bilan birgalikda bajaradi. Shu jihatdan, bo‘g‘inlar miqdori turkumni yuzaga keltirsa (jumladan, o‘n bir bo‘g‘inli misra o‘n birlik turkum deb atalsa), turkumdagi turoq va bosh turoqlarning miqdori vaznni, ularning joylashish tartibi esa ritmni hosil qiladi. Masalan:

1. 3 - 3 - 3

Turkiston / tug‘lari /tikilgan, //

3 - 3 - 3

Vatansiz/ kaslarning / yo‘li berk. //

3 - 3 - 3

Zorlangan,/ zo‘rlangan,/ to‘kilgan, //

3 - 3 - 3

Erkidan / ayrilgan / Qutlug‘ Erk // [2].

2. 4 - 5

Siniq osmon, / bir yulduz mudrar, //

4 - 5

G‘amli yulduz / tanho, benavo, //

4 - 5

Qora dunyo / qo‘yniga sudrar, //

4 - 5

Ko‘zlariga / chang yutgan havo// [2].

Shoirning “Adashgan ruh” hamda “Siniq osmon, bir yulduz mudrar” nomli she‘rlaridan keltirilgan parchalar bir turkum, ya‘ni to‘qqizlik turkumda yozilgan bo‘lib, lekin ularning ritmlari ikki xil: birinchisida 3+3+3 va ikkinchisida 4+5 tarzida yuzaga kelgan. She‘rning bunday ritmik-intonatsion xususiyatining hosil bo‘lishida shoir vazn talablariga qat‘iy amal qiladi.

4 - 3

Osmon tiniq/ beg‘ubor, //

4 - 3

Unda kuldi / nur quyosh.//

4 - 3

Yerlardagi / kumush qor, //

4 - 3

Erimoqda / to‘kib yosh // [2].

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ /

RESULTS). “Do‘stimga” deb nomlangan mazkur she‘r sodda va 7 bo‘g‘in asosida 4+3 turoqda shakllangan. Ko‘rinib turibdiki, she‘rning musiqiyligi va badiiyligini ifodalashda ritm muhim ahamiyat kasb etgan. Barmoq she‘r tizimida ko‘p hollarda she‘r misrasidagi bo‘g‘inlarning miqdori, turoqlar soni va ularning joylashish tartibi boshqa misralarda ham muayyan tartibda takrorlanib kelishidan vazn hosil bo‘ladi. “So‘nmas ruhimizda...” deb boshlanuvchi beshlik (muxammas) she‘ri barmoq vaznida 11 hijolik turkumda yaratilgan.

6 - 5

Uyg‘on, turk dunyosi,/ muqaddas Turon, //

6 - 5

Quyosh, boshimizdan / sochgil qutlug‘ nur.//

6 - 5

Asl Turk yurti bu/, qadim, navqiron, //

6 - 5

Temur umidi bu,/ Turkiston mag‘rur,

6 - 5

Uyg‘on, turk dunyosi,/ muqaddas Turon // [2].

Ushbu she'rning birinchi misrasidagi bo'g'inlarining miqdori (11 bo'g'in) va turoqlarining soni (ikki turoq) hamda tartibi (6+5) boshqa misralarda aynan takrorlanib, she'r vazni (6+5=11)ni yuzaga keltiradi. She'r 6+5 sxemali 11 bo'g'inlik barmoq vaznida yozilgan, degan xulosaga kelishimiz mumkin. Barmoq she'r tizimi vaznlarga boyligi bilan ajralib turadi. Xususan, bu tizimdagi vaznlarning sodda, qo'shma va erkin vazn deb nomlanuvchi turlari mavjud.

Yuqoridagi she'r ham sodda vazn tipida yaratilgan. Umuman, uning she'rlari orasida barmoq vaznining 4, 5, 7, 9, 11 hijoli turkumlaridagi sodda vazn asosidagi she'rlar borligi aniqlandi.

She'rning ikki va undan ortiq turkumlarda yozilgan shakli qo'shma vaznga misoldir. Uning birinchi misrasi bo'g'inlari soni bir xil va ikkinchi misradagi bo'g'inlar soni esa boshqa xilda bo'ladi.

Rauf Parfi ijodida nafaqat barmoqdagi, balki aruz vaznida yozilgan she'riy namunalar uchraydi. Asosan, ular muxammas shaklida mumtoz adabiyotimiz namoyandasi va zamonaviy shoirlarimiz she'rlariga bog'lab yaratilgan.

Mutaxassislar muxammasning uch turi haqida ma'lumot beradi. Ular: a) bir shoir mustaqil muxammas yozadi; b) shoir o'ziga yoqqan biror g'azalga muxammas bog'laydi va u taxmis deb ataladi; v) shoir o'z g'azaliga taxmis qiladi[1]. Shoir ijodida yuqorida nomlari keltirilgan muxammaslarni mustaqil muxammaslar deb atash mumkin. Biroq ularni aruz vaznida to'liq yaratilgan deb bo'lmaydi.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Xulosa qilib aytganda, Rauf Parfi adabiyotimizda, asosan, barmoq vazni juda keng

foydalanilgan davrda ijod qilgan bo'lsa-da, muxammaslarini aruz vaznida yozadi. Umuman, yetakchi o'rinda turuvchi barmoq bilan cheklanmaganligi shoir she'rlarining ritmik-intonatsion xususiyatlarining ortishiga, ulardagi musiqiylik, xushohanglik va o'ynoqilikni ta'minlagan.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Fayzullayeva O. Hozirgi o'zbek she'riyatida sonet (monografiya). – T.: Turon zamin ziyo, 2014.
2. Parfi R. She'rlar. – T.: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston milliy kutubxonasi nashriyoti, 2016.
3. Qosimov B. Adabiy-tarixiy jarayon (3-jild). – T.: O'qituvchi, 2017.
4. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – T.: Innovatsiya-ziyo, 2020.
5. Quronov D.H., Mamajonov Z., Sheraliyeva M. Adabiyotshunoslik lug'ati. – T.: Akademnashr, 2013.
6. Rahimjon Rahmat. Adabiyotdan chiqish. – Toshkent.: Akademnashr, 2015.
7. Samarqandiy M. Tazkirat ush-shuaro. – T.: Mumtoz so'z, 2013.
8. Sodiqov B. Ko'zlardagi dunyo/O'zbek adabiy tanqidi. – Toshkent: Turon-iqbol, 2011.
9. Tojiyev X., Fayzullayeva O. Rauf Parfi ijodida sonet. //Sharq yulduzi, 2016. №4.
10. Yuldosheva U. Fikrlar tasviri. //So'z san'ati, 2021. №3.

